

Boris Banovac

Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri

Rijeka: Pravni fakultet, 1998, 251 str.

Knjiga Borisa Banovca problematizira pitanja konflikta i koegzistencije dvaju identiteta, nacionalnoga i regionalnoga, uz propitivanje njihova uzajamnog dopunjavanja i isključivanja. Što o tome kaže teorija, a što istraživanje, provedeno na donekle »turbulentnom« području, gotovo paradigmatičnom za Hrvatsku, istarskome? Je li politička afirmacija regionalnog identiteta uvod u secesiju i time zadiranje u državni i/ili nacionalni identitet ili je to doprinos demokratizaciji svake, pa i hrvatske države? U uvodu autor iznosi vrlo važnu tezu o posljedicama raspada ideoloških sustava na Istoku. Dogodio se raspad kolektivnih identiteta (partije, srodnih transmisijskih organizacija, ideologije), a uz to su procesi fragmentacije, pa i dezintegracije, zahvatili sve segmente društva. Etnička i nacionalna identifikacija su ostale najjače uporišne točke i referentni okviri unutar kojih je bilo moguće ponovno uspostaviti zajedništvo. U toj tezi prisutna je i implicitna kritika društvenih znanosti (sociologije prije svih), koje su takav *revival* etničke i/ili nacionalne identifikacije uglavnom tretirale kao predmoderne fenomene. Autor ističe da ga u ovom radu zanima veza etniciteta i regionalizma s naglašenim teritorijalnim zahtjevima, a to provjerava i empirijskim istraživanjem tih pojava u Istri. Knjiga se sastoji od tri dijela. Prvi sadrži teorijsko razmatranje problema društvene pripadnosti, etničnosti, nacionalnosti i regionalizma. U drugome se analizira regionalizam u Italiji i Istri. Treći dio knjige zauzimaju nalazi i interpretacija istraživanja u okviru navedenoga tematskog sklopa, provedeni u Istri 1995. U prvom dijelu autor problematizira i specificira pojmove važne za razumijevanje teme (zajednica, identitet, nacionalizam, regiona-

lizam i sl.) u rasponu od pojmovnih određenja socioloških klasika do suvremenih autora. Primarna socijalna interakcija u lokalnim zajednicama i njoj inherentna simbolička konstrukcija životnog prostora važni su konstituentsi socijalne integracije, smatra autor. I baš je različito definiranje krize federacije i socijalizma devedesetih (nerazumijevanje simbola drugih i nametanje simbola »jačih«) dovelo do sukoba oko kolektivnog dobra (teritorija) a time i do urušavanja, pa često i kolapsa, primarne društvene strukture (obitelji, susjedstva, prijateljstva). U procesu tranzicije i nestanka socijalističkih kolektivnih identiteta (partije i parapartijskih organizacija s pripadajućom simboličkom ornamentikom) dolazi do snažne revitalizacije nacionalnoga i etničkoga. No i pored iznimne snage i važnosti nacionalne identifikacije (radi obrane od agresora), taj proces ima i protutežu u afirmaciji višestrukih pripadnosti (identiteta). U tom proturječju i povezanosti globalizacije i fragmentacije pojavljuje se i regionalizam, koji je u knjizi shvaćen kao »ideologija i pokret koji se poziva na subnacionalne identitete i zastupa preraspodjelu državne moći na razini regija«.

Autor nadalje navodi poznatu tipologiju (Rokkan i Urwin) regionalističkih pokreta, od separatizma i iredentizma, što je zapravo oblik odcjepljenja i pripajanja drugoj državi, do stvaranja identiteta periferije, što je oblik identifikacije drugoga/drukčijega unutar iste države. Za regionalizam je posebno važna teritorijalna dimenzija društvene pripadnosti. Najnoviji događaji na Istoku Europe reafirmirali su važnost teritorijalne dimenzije društvenosti, a na teorijskoj razini to su učinile interakcionistička i fenomenološka teorija. U središtu razmatranja je mreža primarnih socijalnih odnosa i neposredna komunikacija u zajednicama svakodnevnog življenja pojedinca. Ponovno se aktualizira iskonsko pitanje čovjekova zajedništva s drugim i mogućnost suživota pripadnika različitih identiteta. Kako je simbolička konstrukcija »životnog prostora« (*Lebenswelt*) iznimno bitna za integraciju u za-

jednicu, tako je za navedeno važan i odnos prema regionalizmu. Globalizacija sa svim podoblicima (gospodarski, kulturni, politički) dovodi i do suprotnih procesa, pa i obnavljanja i rekonstrukcije užih oblika teritorijalne identifikacije. Tu se nazire i bojazan od »novog Levijatana« koji bi poput kakva megastroja zavladao čovječanstvom. Utoliko se iznova aktualizira problem zajednice i to kao utočišta pred nadirućim globalnim fenomenima. U latentnom, pa i manifestnom, sukobu države i civilnog društva u Zapadnoj Europi, dovodi se u pitanje država kao jedini integracijski čimbenik društva. U »hrvatskom slučaju« osporavanje integracijskog momenta kod nacionalne države ima svoju »Ahilovu petu« u tek uspostavljenj državi i teškoj borbi za njezinu opstojnost. Stoga se i regionalni zahtjevi u dijelu javnosti stigmatiziraju ili čak kriminaliziraju, uz odricanje legitimiteta tim traženjima. No, s razvojem demokratskih procesa i odmakom od primordijalnog nacionalizma, takve tendencije postaju »normalnim«, sastavnim dijelom procesa u civilnom društvu. U toj potrazi za identitetom, kako ističe autor, posebnu važnost imaju pokreti u čijem programu je snaženje etničkih i nacionalnih identiteta. Dvije su koncepcije prevladale u tumačenju tih identiteta: primordijalizam i instrumentalistički pristup. Primordijalizam polazi od toga da je nacija i etnija prije svega prirodan red stvari, a naglasak je na krvnoj vezi među pripadnicima. U krajnjoj liniji primordijalne veze su sveobuhvatne, izvansocijalne (prirodne) i afektivno (ne-interesno) određene. Instrumentalističko shvaćanje uzima nacionalnu povezanost kao niz kulturnih elemenata, kao pretpostavku za političku mobilizaciju. Naglašen je element racionalnoga, odnosno težnja da se maksimalizira prednost vlastite etničke ili nacionalne skupine. U knjizi su prisutna pojmovna razgraničenja pomoću kojih se interpretira dotična problematika. Potrebni pojmovi su: etnicitet, nacionalizam, regionalizam, etnonacionalizam, etnoregionalizam. Autor se slaže s određenjem etniciteta koje daje F. Riggs: »eticitet je [...] svojstvo koje je zajedničko priznatim

članovima zajednice koji imaju posebna kulturna obilježja, uključujući i osjećaj o zajedničkom porijeklu i povijesti, a što se u interakciji s članovima šireg društva iskazuje u vidu različitih kulturnih crta.« Za nacionalizam ističe da je to ideologija ali i način ponašanja, a njegov politički aspekt završava u zahtjevu za vlastitom nacionalnom državom. Iako postoji višedimenzionalnost u određenju pojmova, ipak je iz svega moguće, prema autoru, razlikovati državni nacionalizam i etnički nacionalizam ili etnonacionalizam. Prvi se zasniva na lojalnosti državi, a njegova je pojavna sfera najčešće patriotizam, a drugi se zasniva na lojalnosti etničkoj skupini. Etnoregionalizam formulira regionalne zahtjeve na temelju etničkih razlika i specifičnosti stanovništva, dok bi ostali oblici regionalizma bili utemeljeni na materijalnim zahtjevima. »Istarski slučaj« sigurno nema karakter etnoregionalizma, iako nije utemeljen samo na materijalnim razlozima (no to je sociološki problem tzv. »odlučujućeg činioca« i sve što iz te teorijske pozicije proizlazi). Regionalizam, kaže autor, »shvaćamo kao ideologiju i pokret koji se poziva na subnacionalne identitete, a zastupa preraspodjelu državne moći na razini regija (anticentralizam)«. Kako je regionalizmu implicitna politička ambicija, može se govoriti o obliku političko-teritorijalnog identiteta. Regionalizacija se poima kao odnos državne politike u odnosu na regije. Regionalna pripadnost je društvena pripadnost koju određuje teritorijalna dimenzija.

U drugom dijelu knjige analizira se regionalizam na primjeru talijanskih regija i Istre. Regionalizacija u Italiji postaje aktualnom nakon pobjede nad fašističkim režimom. U graničnim područjima regionalna autonomija se temelji na homogenosti etničkih i nacionalnih skupina, kao u slučaju Južnog Tirola (Nijemci) i Valle d'Aosta (Francuzi). Drukčije je na velikim talijanskim otocima, Siciliji i Sardiniji. Na tim prostorima nema nacionalnih manjina (bar ne na politički bitnoj razini), utoliko se one prepoznaju kao tipično »vanjske periferije«. Regionalizam je ovdje posljedica prostorne i so-

cijalne udaljenosti od kulturnoga, ekonomskoga i političkog središta. Posebnost talijanskog regionalizma je Furlanija – Julijska krajina, sa zasebnim kulturno-povijesnim identitetom (Furlanija) i širim urbanim područjem Trsta sa slovenskom manjinom (Julijska krajina). Regionalizmi, pokazuje to talijanski primjer, mogu se iskazivati u širokom dijapazonu od regionalne autonomije, preko federalizma pa sve do secesionizma (slučaj Lege Nord).

U narednom poglavlju autor daje kratak povijesni pregled naseljavanja Istre te demografskih, etničkih i političkih promjena sve do recentnog vremena. Krajem 5. i početkom 6. st. počinju prodori Hrvata na poluotok. U nekoliko stoljeća Hrvati vode borbu protiv Franaka i Mlečana, da bi početkom 16. st. glavnina istarskog poluotoka potpala pod vlast Venecije, a manji dio (Pazinska grofovija) dolazi pod jurisdikciju Habsburgovaca. U 18. st., nakon propasti Venecije, Istra dolazi pod francusku, a zatim pod austrijsku vlast. Posljednja je vješto manipulirala etničkim skupinama, potičući talijansko-hrvatske sukobe, naročito »igramama« oko upotrebe jezika. Njemački je promoviran putem institucija, a talijanski gospodarskim kanalima. Otpor dvostrukoj asimilaciji pružalo je ponajprije svećenstvo istarskih Hrvata. Važnu ulogu u tim događajima imao je biskup Juraj Dobrila, glavni pokretač lista *Naša sloga*, koji je pridonio afirmaciji hrvatstva i okupljanju istarske inteligencije na programu hrvatskoga nacionalnog preporoda. Iz Popisa stanovništva 1890. doznajemo da je u Istri živjelo 140.713 Hrvata, 118.027 Talijana i 44.418 Slovenaca. Krajem stoljeća (1899) otvorena je prva hrvatska gimnazija u Pazinu, čime je još jače potvrđen kulturni identitet istarskih Hrvata. U tijeku Prvoga svjetskog rata, zbog raspada Austro-Ugarske, Istra je nakratko ušla u sastav Države SHS, ali je po njegovu završetku pripala Italiji kao nagrada za prijelaz na stranu Antante (1915). Slijede teške represije i »brisanje« hrvatskog identiteta, posebno nakon fašizacije tog prostora. Koliko je taj

proces daleko otišao pokazuje i mijenjanje prezimena i njihovo potalijančenje čak i na nadgrobnim spomenicima. Hrvatski (i slovenski) intelektualci morali su napustiti Istru, među ostalima Matko Laginja, Mijo Mirković i Viktor Car Emin. U tom teškom razdoblju (1910.–1943/45.) za Hrvate iz Istre iseljeno ih je oko 53.000. Istovremeno je na taj prostor naseljeno oko 29.000 Talijana. Nakon kapitulacije Italije (1943) uslijedio je masovni ustanak u Istri i oslobođanje poluotoka. Sve je to popraćeno i političkim akcijama. Tako je 13. rujna 1943. NOO za Istru donio u Pazinu odluku o sjedinjenju Istre s Hrvatskom, što je potvrdio i ZAVNOH 20. rujna 1943. Nakon Drugoga svjetskog rata migracijski procesi i dalje mijenjaju etničku sliku Istre. U razdoblju od 1947. do 1954. iz Istre je iselilo oko 116.000 Talijana. Među tzv. optantima (oni koji su optirali za odlazak u Italiju) bilo je i istarskih Hrvata koji vjerojatno iz ideoloških i političkih razloga nisu htjeli prihvatiti tadašnju hrvatsku vlast. Autor nadalje ističe da je regionalna identifikacija u Istri naglašenija nego u ostalim dijelovima Hrvatske. Pritom koristi dva argumenta: Popis 1991. prema kojem se u Istri regionalno izjasnilo 16,1 % stanovnika, te sve dosadašnje višestranačke izbore u kojima je tipična regionalna stranka (IDS) uvijek odnosila premoćnu pobjedu. Kako to objasniti? Povijesni razlozi su nezaobilazni u eksplikaciji fenomena regionalizma u Istri. Činjenica da je Istra tek sredinom 20. st. postala integralnim dijelom hrvatske države itekako pridonosi snaženju regionalizma u Istri. Suživot (*convivenza*) je važna vrjednota u istarskom ambijentu i uvijek je narušavana izvana, velikim političkim »igramama« država u okruženju (uostalom i srpska agresija 1991.–1995. pokazuje da su uglavnom dobri mikrosocijalni odnosi u lokalnim multietničkim zajednicama narušeni izvana, osvajačkim ratom za teritorij). Za regionalizam, prema autorovu mišljenju, važne su dvije pretpostavke: organizacija koja može realizirati preraspodjelu državne moći na razini regija i socijalna osnova regionalnog

pokreta (jedno i drugo u Istri egzistira, i to vrlo vehementno). IDS je stranka (možda i pokret?) koji jasno artikulira regionalne tendencije, a stanovništvo Istre čini tu masovnu bazu koja takve stavove podupire u znatnoj mjeri. U kakvoj su vezi regionalizam i istrijanstvo? Često se događalo da regionalni pokreti »konstruiraju« etnički identitet, što legitimira njihovu akciju. To ističe i D. W. Urwin u tezi da se »svi suvremeni regionalni pokreti pozivaju na neki oblik etničkog identiteta«. U Istri se nešto slično događa s istrijanstvom. O čemu je tu riječ? U programskim materijalima IDS-a se navodi da je »istrijanstvo svijest o pripadnosti slaven-skog i latinskog stanovništva Istre zajedničkoj višekulturnoj realnosti Istre«, ali se kasnije ukazuje i na postojanje istrijanske etničke pripadnosti. To posljednje je, izgleda, ipak politička konstrukcija u funkciji pre-raspodjele političke moći i osvajanja glasova, a manje sociološki realitet koji stvarno odgovara pojmu etnikuma. Analogija s jugoslavenstvom ima, čini se, svoj *raison d'être* u dotičnom slučaju. Zato autor s pravom naglašava da se tu prije može govoriti o zavičajnom identitetu.

U trećem dijelu knjige analizira se provedeno empirijsko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri. Nalazi koje autor interpretira rezultat su istraživačkog projekta pod nazivom »Hrvatski etnicitet i obrasci kulturnog ponašanja na istarsko-kvarnerskom području«. Istraživanje je provedeno u dva navrata, 1993. i 1995., a u ovoj knjizi interpretiraju se rezultati iz 1995. Korišten je slučajni stratificirani uzorak a anketiran je 531 ispitanik na području Istre. Anketni upitnik sadržavao je 157 pitanja, kao što su: Kakva je socijalna distanca među etničkim skupinama u Istri? Koja je najpoželjnija a koja opet najmanje poželjna za rad, prijateljstvo i brak? Kao što je i bilo za očekivati, najbolji »prolaz« imaju Hrvati koji su najpoželjniji u svim trima ispitivanim kategorijama. Visoko rangirani su i Talijani i Slovenci. Židovi i Muslimani su još koliko-toliko poželjni (više u radu i prijateljstvu, znat-

no manje u braku), dok su Albanci, Srbi i Crnogorci uglavnom nepoželjni za sve tri kategorije. Albanci su već tradicionalno »ekskluzivna« skupina, dok su Srbi i Crnogorci to postali zbog ratnih događanja i agresije čiji vinovnici su bili pripadnici baš tih nacionalnih entiteta.

Kako ispitivane skupine percipiraju »uvjete« za prijateljstvo i poželjne osobine bračnih partnera? Ispitanici su ovdje podijeljeni u četiri skupine: Hrvati, Talijani, Regionalci i Ostali. Iako su ponuđene različite mogućnosti, pa i one etničke (nacionalnost, jezik), za prijateljstvo su najvažniji »slični pogledi na život« i »moralne osobine« potencijalnog prijatelja. Ispitanici reagiraju vrlo slično, uz tek male iznimke (npr. Talijani natproporcionalno ističu važnost jezika za prijateljstvo). Što se tiče osobina bračnih partnera, većina ispitanika preferira već navedene dvije kategorije: »sličan pogled na život« i »moralne osobine« partnera. Nacionalnost i imovina se ne smatraju jako važnim za brak.

Kako se te kategorije ispitanika određuju spram dvojezičnosti? Ponuđene su opcije za dvojezičnost: svugdje, negdje i nigdje. Prema očekivanju, Talijani i Regionalci su uglavnom za dvojezičnost u svim situacijama, dok su Hrvati za dvojezičnost »negdje«, dakle samo u određenim situacijama. Stavovi spram regionalnih stranaka su također različiti. Negativniji stav od ostalih imaju Hrvati (iako »samo« 14,54% pripadnika te skupine), dok je takvih vrlo malo u Talijana, Regionalaca i Ostalih. No zanimljivo je da oko 40% ispitanika (slično u svih skupina) nemaju stav prema tom pitanju.

Što je važnije, nacionalna ili regionalna pripadnost? Većina ispitanika smatra da je važno oboje. Hrvati više od ostalih ističu važnost nacije, a Talijani i osobito Regionalci važnost teritorijalne pripadnosti. Na pitanje što za ispitanike znači »istrijanstvo«, ispitanici najviše ističu vezanost uz zavičaj (53,67%), zatim regionalnu pripadnost (25,42%), ništa osobito (8,29%) i tek onda nacionalnu pripadnost, samo 5,84%, i autonomastvo (5,27%).

Kompleksan odnos etničkog identiteta i regionalne pripadnosti potvrdilo je i ovo istraživanje. Odnos između etničke identifikacije i regionalne pripadnosti je u ovom slučaju moguće shvatiti samo kao odnos višestrukih kolektivnih identiteta, koji istovremeno određuju djelovanje pojedinaca i društvenih skupina koje žive na dotičnom području, smatra autor. I u zaključku možemo istaknuti da je važan doprinos ove knjige u boljem razumijevanju regionalnih tendencija u Hrvatskoj. »Težinu« takvoj tvrdnji daje autorova uspješna kombinacija teorijskoga i empirijskog pristupa. Uz to, takvi radovi postaju uporišnim točkama javnog dijaloga o navedenoj problematici, što dovodi do smirivanja strasti u inače i (pre)često pregrijanoj atmosferi povodom tih tema u hrvatskoj javnosti. Utoliko ovaj rad ima, osim znanstvene relevancije, i onu posve praktičnu: unošenje novih spoznaja i potenciranje dijaloga u svakodnevnoj političkoj komunikaciji na prostoru Hrvatske.

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

Antonio Sammartino (ur.)

**Ali tagliate, parole di un libro
incompiuto: in ricordo di
Agostina Piccoli / Podrezana krila,
riječi nedovršene knjige: u
spomen Agostine Piccoli**

Vasto: Cannarsa Editore, 1999, 127 str.

Knjiga koju prikazujemo predstavlja zbornik stručnih tekstova, članaka i izvješća Agostine Piccoli (1962.–1998.) objavljenih u različitim hrvatskim i talijanskim izdanjima. Knjigu je uredio njezin suprug Antonio Sammartino povodom godišnjice smrti.

Agostina Piccoli, pripadnica hrvatske manjine u Italiji, rođena je 1962. u Mundimitru, pokrajina Molise. Osnovnu i srednjo-

školsku naobrazbu stekla je u Mundimitru i Vastu. Studirala je i diplomirala kroatistiku i južnoslavenske filologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Već se tijekom studija počela baviti različitim problemima vezanima uz moliškohrvatsku manjinu, ponajviše onima vezanim uz jezik i kulturu. Suradivala je s Talijanskim kulturnim institutom, Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti, Hrvatskim institutom za jezik, Hrvatskom maticom iseljenika, Ministarstvom prosvjete i športa Republike Hrvatske. Organizirala je i vodila tečajeve hrvatskoga jezika u moliškohrvatskim školama, a kasnije Hrvatsku dopunsku školu. U okviru Pokrajinskog povjerenstva za skrb o jezičnim manjinama radila je kao stručnjak za hrvatski jezik i kulturu, bila je član ocjenjivačkog suda na natjecanjima dijalektalne moliške poezije, utemeljiteljica i potpredsjednica Kulturnog društva »Naš Grad«, urednica zbirke dijalektalne poezije *Il sentiero lungo dell'esistenza*, Montemitro, Cannarsa Editore, Vasto, 1991., suradivala je kao novinar u dnevniku *Nuovo Molise Oggi*. Načinila je pripreme za izradu moliškohrvatsko-hrvatskog rječnika. Poginula je u automobilskoj nesreći 1998. godine.

Knjiga je tiskana dvojezično, na hrvatskom i talijanskom jeziku, onako kako su radovi bili napisani i objavljeni. Knjiga sadrži urednički predgovor i dvadeset priloga složenih kronološkim redom. Započinje s tekstom »Naša je povijest knjiga sa sedam pečata« (»La nostra storia è un libro con sette sigilli«) koji je dvojezično objavljen kao pogovor u knjizi dijalektalne poezije *Il sentiero lungo dell'esistenza*, Vasto, 1991. Slijedi dulji rad s naslovom »Fonološki prikaz govora u Montemitru (primjer jezika moliških Hrvata)«. Radi se o diplomskom radu A. Piccoli nastalom pod mentorstvom dr. Josipa Vončine. U članku s naslovom »20.000 Molisani di origine Slava« (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata), autorica upozna je čitatelje s kretanjima broja stanovnika na temelju različitih izvora, npr. starijih pisaca iz 18., 19. i 20. stoljeća, te prema sta-